

BENE Adrián

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
Pécs, Magyarország
beneadrian@gmail.com

JEAN-PAUL SARTRE ÚTJA A FENOMENOLÓGIÁTÓL A TÁRSADALMI CSELEKVÉSIG

**Razvojni put Žan-Pola Sartra od fenomenologije
do društvene angažovanosti**

**Jean-Paul Sartre's Journey from Phenomenology
to Social Action**

J. L. Rodriguez Garcia: *Sartre – A szabadság öröme*. Ford. Simetich-Major Réka. Lira, Budapest, 2022 (A világ filozófusai sorozat).

Ha van a gondolkodás történetében filozófus, aki még életében széles körben (nem csak a humán értelmiségiek saját kis világában) hatni volt képes eszméivel, az Jean-Paul Sartre, akinek életműve az egyéni szabadság feltételeit, mibenlétét és következményeit járta körbe újra és újra. Szakfilozófiai értelemben a fenomenológiai egzisztencializmus egyik legnagyobb hatású képviselője volt, közéleti-publicisztikai és szépirodalmi munkásságát milliók kísérték figyelemmel. A magyar fogadtatás szempontjából jelentős mozzanat, hogy Lukács György, a nagy rivális ideológusi útmutatása nyomán a kommunisták sokáig benne látták a saját politikai-erkölcsi világnézetük fő ellenfelét. Részben ez magyarázza a magyar Sartre-recepció fehér foltjait, megkésetttségét, egyoldalúságát – a filozófiai munkásság rovására. Tegyük hozzá, a filozófia jelentősége is más a francia és a magyar közéletben, előbbiben van, fél évszázaddal ezelőtt pedig kiváltképp volt kimutatható hatása a kortárs filozófiai gondolkodásnak. Mai viszonyaink között elképzelhetetlen módon, az örök ellenzéki filozófus és agitátor Sartre

állami temetést kapott Franciaországban, és közel harmincezren kísérték utolsó útjára. Mondhatjuk erre kritikusan, hogy korszellem, divatok, médiajelenlét, félreértelmességek, véletlenek és sok más tényező is közrejátszhat Sartre páratlan népszerűségében – kétségtelenül saját gondolkodói habitusából fakadt azonban életművének legfontosabb jellemzője, az elméleti gondolkodásnak a társadalmi cselekvés szolgálatába állítása. Komolyan vette Karl Marx 11. Feuerbach-tézisének imperatívusát, nem csak értelmezni, megváltoztatni próbálta a világot – miközben sokakkal ellentétben nem tette zárójelbe saját teoretikus filozófiáját. Tette mindezt nem csupán a kinyilatkoztatás szintjén, hanem társadalmi mozgalmak ösztönzőjeként, egy igazságosabb világ víziójához próbálva igazítani a valóságot. Ebben a baloldali, emancipatorikus projektumban minden egyes ember felelős társadalmi aktorként jelenik meg, akinek szabadsága felelősséggel társul, minden cselekvésével elkötelezve magát egyéni életterve alakítójaként, hatva ezzel egyúttal a kollektív kilátásokra. Sartre személyével és tevékenységével hitelesítette filozófiáját: a francia kommunista párttal kötött rövid életű szövetséget leszámítva mindig megőrizte szellemi szabadságát, nem foglalt el pozíciót semmiféle intézményrendszerben, a hatalommal szemben mindig az elnyomottakat képviselte.

A magyar nyelven tájékozódó olvasó az 1960-as évektől elsősorban az irodalmi munkásságát ismerhette meg, a létező szocializmus ideológiai ellenszenvének köszönhetően megkésve, korlátozottan, rosszalló kommentárokkal ellátva. Az útitárs polgári értelmiségi antikapitalista, antikolonialista, antirasszista tevékenysége jobban illeszkedett a rendszer elvárásaihoz – részben viszont ez diszkreditálta az 1980-as évek közepétől Sartre figuráját a magyar köztudatban. Filozófiai tevékenységével kevesen foglalkoztak, a fenomenológiai egzisztencializmus kutatása nem volt támogatott. Tordai Zádor (1969), Fehér M. István és Nagy Géza (mindkettő 1980) könyvei legfeljebb szakmai körökben váltottak ki hatást. A magyar nyelvű fenomenológiai kutatások megélénkülése ráirányította a figyelmet Sartre filozófiai jelentőségére, de elsősorban az első pályaszakasz vonatkozásában, amely laikusok számára nehezen befogadható. Így állt elő az a helyzet, hogy Magyarországon három évtizeden keresztül a könyvpiacra szinte semmi nem emlékeztette a szélesebb olvasóközönséget Jean-Paul Sartre jelentőségére, Annie Cohen-Solal *Sartre 1905–1980* című életrajzának 2001-es megjelenését leszámítva. (Mindez nem feltétlenül Sartre gondolatainak időszerűtlenségéről árulkodik, hiszen más nyelveken évről évre jelennek meg a róla szóló kötetek.) Hiánypótló volt a 2000-es években a fenomenológus Sartre (újra)felfedezése, az ehhez kapcsolódó konferenciák szervezése, tanulmánykötetek megjelenése (elsősorban: *Sartre és Merleau-Ponty. A francia fenomenológia klasszikus korszaka*, 2011-ben), valamint az első főmű, *A lét és a semmi* megjelenése magyar

nyelven, Seregi Tamás fordításában (2006, bővített és javított kiadás: 2020). Újabban Magyar Miklós foglalkozott vele 2022-ben megjelent könyvében (*A Sartre–Beauvoir-mítosz színe és fonákja*). Öröndetes tehát, hogy ugyanebben az évben a Líra sorozatában, *A világ filozófusaiban* is helyet kapott Sartre.

Egy ilyen tudományos (ha a filozófiát tudománynak tekintjük) ismeretterjesztő vállalkozás mindig nehéz döntések előtt áll. Informatívna és érdekesnek kell lennie, a tárgy természetéből fakadó összetett, bonyolult kontextussal rendelkező gondolatokat laikusok számára is közérthetően kell bemutatnia. Ehhez óhatatlanul szelektálnia kell, különösen egy nagy terjedelmű életmű kapcsán, az összetett fogalmi konstrukciókat pedig kénytelen sokszor leegyszerűsíteni. Sartre esetében a sokrétű életmű egységben láttatása, és eközben a filozófiai fókusz megőrzése sem egyszerű feladat. Ráadásul a szerzőnek érdemes tekintettel lennie a megcélzott olvasóközönség ismereteire, ha nem szeretne akár a terjengősség, akár a nem kellő kifejtettség, esetleg a túlzottan szakmai nyelvezet csapdájába esni. Rodriguez Garcia könyve a spanyol olvasók számára készült, egy filozófiai tájékozottság – és Sartre ismertsége – terén más helyzetben lévő átlagolvasót feltételezve. Ne feledjük a Sartre magyar(országi) recepciója kapcsán fent vázolt tények mellett azt sem, hogy a megcélzott olvasók nagy része Magyarországon végezte iskolai tanulmányait – vagyis jó eséllyel (főképp a negyven év alatti olvasók esetében) a nullához közelít a filozófiai tájékozottsága, hiszen a filozófiaoktatás már jó ideje csak szórványosan létezik a magyar oktatási rendszerben. Mindez alapján különösen nagy a fordító és a szerkesztő felelőssége, az esetleges magyarító jegyzeteket illetően – itt ezek elmaradnak, sőt a fordítás nyelvi minősége is kívánnivalót hagy maga után (pl. „kritizálta szociális és politikai státusz dominanciáját”, 14.; a tanári képesítő vizsga, az *aggrégation* után nem professzorok, hanem tanárok [*professeur*] lesznek a végzetek, 28.; a *Temps modernes* címét nem szokás magyarra fordítani, 29). Hozzáteszem, számomra elfogadhatatlan, hogy hosszabb összefüggő idézetek esetében nincs pontosan hivatkozva a forrás, feltüntetve a fordító, még akkor is, ha ismeretterjesztő műről van szó. (Nem láttam a spanyol eredetit, de amennyiben ezek a hiányosságok abból erednek, a magyar kiadásban pótolni illett volna az adatokat.)

Rodriguez Garcia abban a spanyol szellemi közegeben honos, amelyben a marxizmus és az egzisztencializmus egyaránt élő hagyomány, nem beszélve az anarchizmus hagyományosan nagy szerepéről. Ennek megfelelően könyvében Sartre karakterét magától értetődő módon kezdi felvázolni Friedrich Nietzsche emberképe felől, az önmeghatározás értelmében vett szellemi és cselekvési szabadság felől. Rodriguez Garcia szerint a másik meghatározó hatás az első világháború utáni dadaizmus és szürrealizmus civilizációkritikája. „Kulturális értelemben a dadaizmus és a szürrealizmus teljes mértékben áthatotta Sartre

alkotásait, legyen szó irodalmi vagy politikai műveiről” (16) – olvashatjuk a kissé meglepő tételt. Az eddigiek fényében számomra meglepő, hogy a szerző meglehetősen idejétmúlt szerkezeti megoldást választ könyvéhez, a hagyományos pozitivisták módszerű hatáselemzést a gyermekkortól az olvasmányélményeken át a korabeli történelmi eseményekig. Véleményem szerint ez sem a könyv műfajához nem illik, sem terjedelmileg nem szerencsés, feltéve, hogy szeretnénk érdemben bemutatni Sartre-t mint *filozófust*. A filozófiai hatások terén Husserl és Heidegger Sartre-ra gyakorolt hatása megkerülhetetlen, ám ennek regisztrálásán túlmenően, annak tartalmi vonatkozásainak bemutatása szinte reménytelen vállalkozás ebben a keretben, még ha a fordítás minőségétől eltekintünk is. Hálásabb életrajzírói feladat az iskolatársak, barátok (Raymond Aron, Paul Nizan, Maurice Merleau-Ponty) és persze a társ, Simone de Beauvoir szerepének áttekintése Sartre gondolkodói fejlődése szempontjából.

A könyv Sartre szépirodalmi művei közül hármat (*Az undor*; *A legyek*; *Zárt tárgyalás*) választ ki annak illusztrálására, hogy a filozófia áthatja irodalmi munkásságát. A választás nyilván vitatható, de elfogadható, azonban az ezekről adott értelmezés legalábbis leegyszerűsítő és sematikus. „A megnevezett három műben Sartre a létezés poklát mutatja be nekünk, s azt, hogyan próbálja az ember megérteni és feldolgozni azt. A végfelet az lesz, hogy minden erőfeszítésünk kudarcra van ítélve” (49). A kontingencia (azaz esetlegesség, a magyar szövegben következetesen „véletlen”), a létezés abszurditása, a szabadság mibenléte és a másikkal való viszony mentén értelmezett három mű alapján az egzisztencializmus szokványos individualista, pesszimista-nihilista képe rajzolódik ki, amely kísértetiesen idézi az 1940–50-es évek filozófiai tájékozottságát, a kelet-közép-európai kontextusban pedig a létező szocializmus hivatalos ideológiájának kifogásait.

Sartre első filozófiai főműve, *A lét és a semmi* kapcsán – amelynek rövid bemutatása sokkal nehezebb feladat – a szerző jó arányérékkel ismerteti az alapfogalmakat, kapcsolódásukat Sartre korábbi műveihez, az interszubsztantivitás jelentőségét (a tekintet fenomenológiája – a magyar szövegben „pillantás” szerepel). Rodriguez Garcia nem érzékeli – az értelmezők túlnyomó többségéhez hasonlóan – a fenomenológiai ontológia és tudatelmélet transzcendentális jellege és a társadalmi cselekvési tér közötti különbséget, ami Sartre etikai intencióinak értelmezésében szükségszerűen konfúzióhoz vezet. Ebből ered az az ugyancsak szokványos, félreértésen alapuló ítélet, amely szerint „Az egzisztencializmus humanizmus” (magyarul: *Exisztencializmus*) című előadásban Sartre gyökeresen szembefordul addigi – tévesen etikailag értelmezett, noha pusztán módszertani – individualizmusával, amikor tetteink és felelősségünk egyetemes emberi vonatkozásáról beszél, egyfajta kantianizmust vezetve be az egyén és létezése viszonyára fókuszáló egzisztencializmusába. Ugyanakkor helyesen vázolja fel a

szabadság kapcsán Sartre elmozdulását a társadalmilag meghatározott szituáció, a körülmények figyelembevételére, utalva a felelősség fogalmának közösségi tartalmára. Ehhez kapcsolódva tér rá Sartre „egzisztenciális pszichoanalízis” elnevezésű módszerének ismertetésére, ami azonban megreked az utalások szintjén az „eredeti választás” (a magyar szövegben „eredeti döntés”) fogalmára és a módszert alkalmazó Sartre-írásokra (Baudelaire-ről, Genet-ről, Flaubert-ről). További magyarázat nélkül ez kevésbé informatív a Sartre iránt érdeklődő, a munkásságát alaposan még nem ismerő olvasó számára.

Az ezt követő részben a szerző Sartre-nak a marxizmushoz és a szovjet kommunizmushoz, Sztálin személyéhez, illetve a Francia Kommunista Párt-hoz fűződő ellentmondásos viszonyát kívánja bemutatni, röviden felvázolva a történelmi hátteret. Ennek során *A kommunisták és a béke* cikksorozatra (1952–1954) összpontosít, azonban figyelmen kívül hagyja a politikai publicisztikák filozófiai vonatkozásait (pl. az inercia fogalma, az osztálytudat és a forradalmi ágencia kérdései), amelyek már megelőlegezik a második főművet, *A dialektikus ész kritikáját*. Márpedig, ha a filozófus Sartre-t kívánjuk bemutatni, akkor ez volna hetven év távlatából a releváns, minden más csupán adalék, kortörténeti-életrajzi érdekesség. Ezt követően a szerző kiemeli az 1956-os magyar forradalom tanulságai nyomán született *Sztálin fantomját* (a tárgyalt kötetben következetesen „Sztálin illúziója” címmel említve), amely a kommunista pártot mint bürokráciát bírálja, az elsők közt egy ilyen irányú baloldali kritikai tradícióban. Ennek áttekintő ismertetése a könyv talán legkevésbé támadható része.

A dialektikus ész kritikája kapcsán a szerző kiemeli az elidegenedéssel foglalkozó diskurzus mint kontextus jelentőségét, fogalmi apparátusát tekintve pedig kitér a szűkösség és a sorozatiság (*sérialité*, a könyvben „sorozatosság”) jelentőségére. Rodriguez Garcia értelmezése helyenként felszínes, viszont helyesen látja, hogy egyén és közösség viszonyának problémája áll a mű középpontjában, mind a cselekvés, mind a szabadság vonatkozásában. Jól látja azt is, mennyiben értette félre Raymond Aron kritikája a forradalmi erőszak szerepét Sartre-nál, aki valójában „a történelem szellemiségének egyfajta rekonstrukciójára” vállalkozik itt. Sartre valóban dialektikus társadalmi ontológiát kívánt megalkotni, amiben cselekvéseméleti és szervezetszociológiai szempontok mentén ragadja meg az emberi egzisztencia sajátosságait közösségi viszonylatokban (szolidaritás, kölcsönös elismerés, forradalmi cselekvés az elidegenedéssel és elnyomással szemben).

Végül mozaikos képet kapunk az idős Sartre-nak az 1968-as franciaországi forradalmi megmozdulásokban betöltött szerepével, a gyakorlati cselekvés jegyében, amelyről egész filozófiája szólt. A kötetet fontosabb műveinek rövid bemutatása zárja (a válogatás vitatható, filozófiai jelentőség szempontjából mindenképpen), végül életének fontosabb eseményeiről kapunk kronológiai áttekintést.

Összességében a könyv hasznos bevezetés lehetne Sartre filozófiai munkásságába és annak életrajzi-történelmi kontextusába, a fenti kifogások ellenére is, ám a magyar fordítás nyelvi és szakmai (filológiai, filozófiai) színvonala elképesztően megnehezíti a szerző gondolatainak befogadását. Szomorú, és jól jellemzi a filozófia helyzetét a jelenkori magyar közműveltségben, aminek szerves része a könyvszakma, hogy még ebben a formában is örülnünk kell egy Sartre-ról szóló ismeretterjesztő kötet megjelenésének.